Lennart Way-Matthiesen

NÅGRA HISTORISKA ALUMINIUM-FÖREMÅL

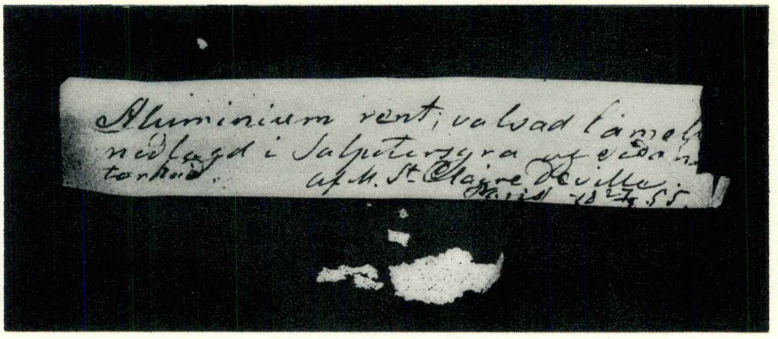
I Tekniska Museets samlingar finnas några ur historisk synpunkt värdefulla föremål, som här beskrives av Museiassistenten Fil. kand. L. Way-Matthiesen. Museet mottager tacksamt liknande föremål, som till äventyrs blivit bevarade.

De märkliga försök som gjordes sedan Örsted lyckats framställa aluminium år 1825 och som slutligen ledde till försök med tekniska metoder, som tillåto en lönande industriell produktion av metallen i ökad omfattning, äro kända genom samtida korrespondens och anteckningar av forskare och senare meddelanden i den tekniska facklitteraturen. Materialet ger oss en fullständig och väsentligen sanningsenlig skildring av hur denna senfödda och löftesbringande metall slutligen revolutionerade stora delar av metallurgien.

Sålunda ha endast prov på den äldsta, laboratoriemässigt framställda metallen något värde för forskare till förklaring av de svårigheter som länge gjorde produkten praktiskt obrukbar, främst innan man förstod att undvika förorening av oxid. Däremot ha aluminiumföremål som anknyta till de senare med framgång använda och utförligt beskrivna elektrotermiska metoderna föga betydelse för forskningen i detta avseende. Aluminiums korta historia är därför icke mindre spännande än det händelseförlopp forskningen uppdagat om produktion och användning av de metaller som tidigare under årtusenden införlivats med våra materiella tillgångar.

De olika ändamål aluminium förr begagnats till stå i direkt samband med dess marknadspris. På 1850-talet fick man betala omkring 2.000 kr för ett kg av metallen, som då endast användes till bijouterier och andra lyxbetonade varor. Efter hand sjönk priset stegvis var gång en ny, mera ekonomisk framställningsmetod tillämpades av fabrikanterna. Strax efter sekelskiftet nådde priskurvan botten med omkring 1 kr pr kg och sedan har aluminiumpriset på världsmarknaden varit beroende av liknande faktorer som gälla för övriga massproducerade nyttometaller.

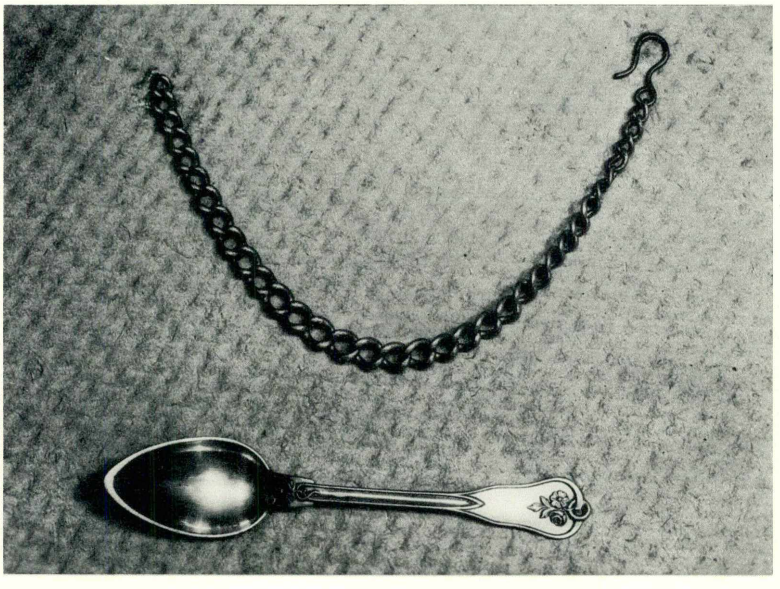
Tekniska Museets bevisligen äldsta föremål av aluminium består av några små, tunna och på ytan gråaktiga spånor. Ingen skulle misstänka dem för att vara av metall, allra minst aluminium. En vidfästad etikett uppger dock att det är »aluminium, valsad lamell, inlagd i Salpetersyra och sedan torkad. Af M. St. Clair Deville, Paris 18 27/5 55». Sannolikt är provet en souvenir bland de många liknande som utlämnades till den stora världsutställningens besökare vid den monter där den nya, underbara metallen exponerades. Där fanns för övrigt hela tackor av aluminium och därav tillverkade artiklar, förmodligen alltför dyrbara för att hamna i Sverige.

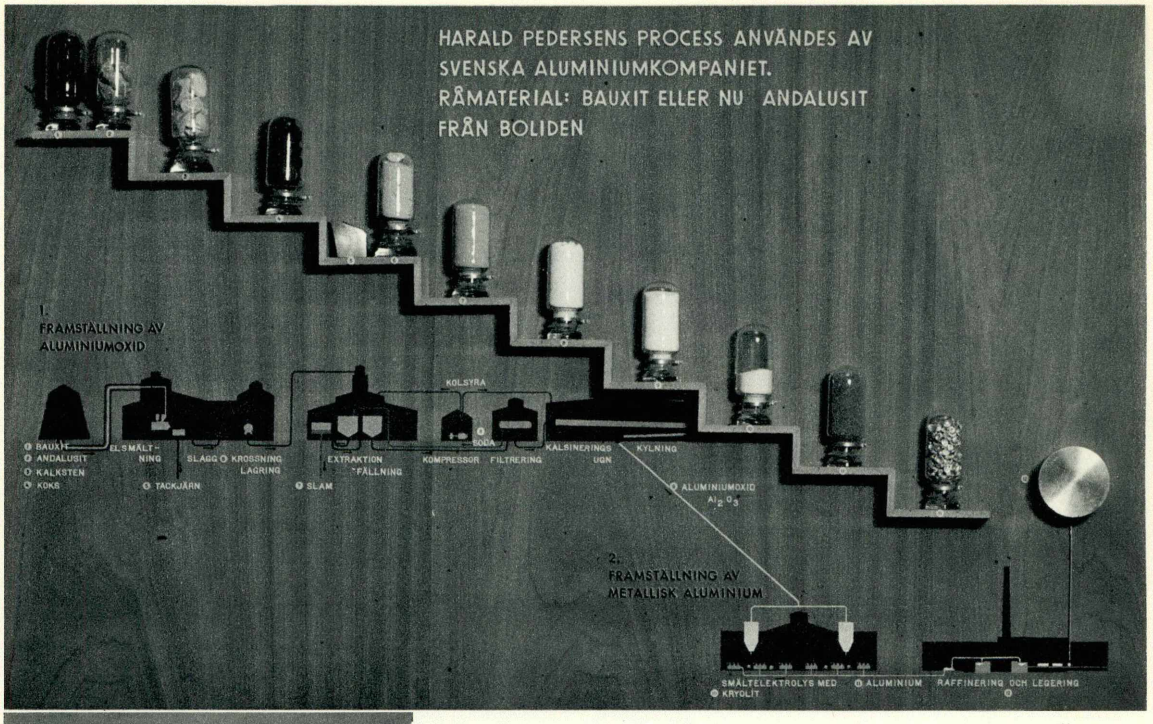
Prov på valsat aluminiumbleck, framställt år 1855 av St. Clair Deville, (T. M. nr 5.339) jämte etikett.

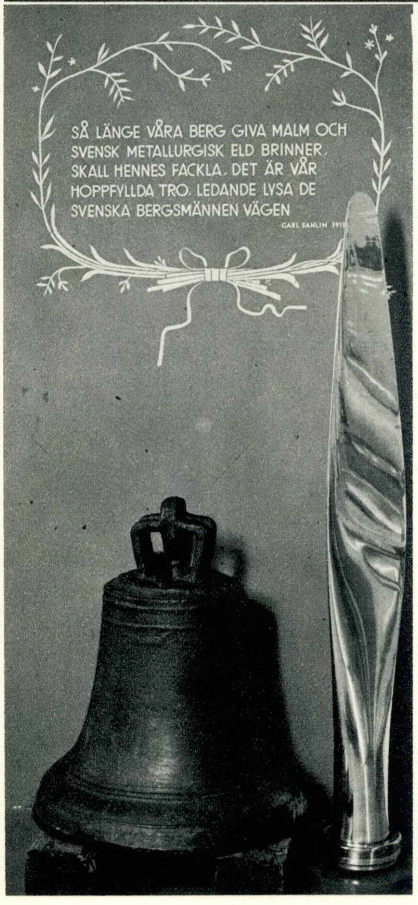
I aluminium präglade minnesmedaljer. — Halda Fickursfabrik år 1889, till minne av John Ericsson (åts. o. fråns.) — Till Gustaf de Laval år 1891 från »Patent Centennial Celebration. Washington April 10 1891» (åts.). — Stockholmsutställn. 1897 (åts. o. fråns.). — »Till minne af industriutställningen i Göteborg 1891» (fråns.). — Tekniska Museet.

Urkedja omkring 1860. L. 26 cm. (T. M. nr 12.664) samt tesked av aluminium, troligen en av de första i Sverige. L. 14 cm. (T. M. nr 1.039).

Schema för framställning av aluminium. Tekniska Museets metallavdelning.

Det ligger femhundra års metallurgiskt arbete mellan den tunga kyrkklockan och propellerbladets lätta aluminiumlegering. — Tekniska Museets metallavdelning.

Därnäst i ålder är en urkedja med vridna länkar av stegvis växande storlek. Den vackra hantverksproduktens ursprung är oss obekant. Dess omsorgsfulla utförande och dekor synas stämma med uppgiften från givaren, Disponent Sten Kreüger, Fjärås, att den skulle vara gjord omkring år 1860. Kedjan är tills vidare ensam om att på museet representera den då dyrbara metallens lyxbetonade användande till konsthantverksprodukter.

En tesked av aluminium tillhör museets tidigaste förvärv och uppgavs av säljaren vara »en av de första som togs in till Sverige». Dekoren är typisk för 1870-talet, men skeden är troligtvis tillverkad efter år 1885. Den årliga världsproduktionen var då ännu endast 13 ton och priset omkring 100 kr pr kg. Importen av så dyrbart gods till vårt land redan under 1870-talet kan knappast ha lämnat några spår. Snarare är skeden från 1880-talets slut, då priset på rent aluminium hastigt föll till omkring 4 kr pr kg och medgav tillverkning av stora mängder nyttogods, som givetvis också snart uppträdde på den svenska marknaden.

Ett cigarrfodral, pressat av aluminiumplåt från det år 1885 grundade Pittsburg Reduction Co., skänktes till museet av framlidne Överingeniör K. J. Sunström, som vid tillfället sade sig ha fått fodralet av en amerikansk ingeniör, vilken i sin tur erhållit det från fabriken i Pittsburg.

Det rena aluminiumets stora smidbarhet var känd redan vid 1800-talets mitt, då aluminiumfolierade bijouteriarbeten voro på modet och ibland värdesattes högre än både silver och guld. Museet äger prov på sådant äldre blad-aluminium, som är tunnare än 0,005 mm, alltså även häri likställt med guld. Folierna förvaras liksom äkta bladguld mellan silkespapper i typiska små häften med påskrift som antyder produktens tillkomst under 1800-talets början.

Aluminium bibehöll länge sitt rykte som ädelmetall trots ständigt prisfall. Förhållandet gav anledning till att vid utställningar och kongresser samt i reklamsyfte låta utdela minnesmedaljer av den eftertraktade metallen, som dessutom vid prägling bättre återger finare detaljer än den annars för ändamålet brukliga bronsen och däri också kan mäta sig med silver. Museet äger flera sådana medaljer som utgåvos till erinran om märkliga händelser inom svensk industri under 1800-talets slut eller som äga samband med framstående svenska tekniker.

Den äldsta är en minnesmedalj, vars avers återger »John Ericsson,

Arbete och Snille f. 1803 d. 1889» medan reversen visar en bild av »Halda Fickurfabrik, Svängsta, grundlagd år 1887». Denna reklamartikel med idéellt syfte är kanske den första svenska av aluminium och utgavs i mycket stor upplaga (även i brons) av företagets grundare Hammarlund. Han hade nyss återvänt från en längre vistelse i Amerika och begagnade sig med framgång av där tillämpade rationella tillverkningsmetoder och reklammedel.

Till minne av »Patent Centennial Celebration» i Washington 1891, då Förenta Staternas Patentverk högtidlighöll sin 100-åriga tillvaro, präglades en medalj av aluminium. Museet har det till Gustaf de Laval överlämnade exemplaret, som alltså påminner om ännu en svensk-amerikansk förbindelse inom det tekniska området.

På Industri-utställningen i Göteborg sommaren 1891 kunde man förvärva en i tidens obligatoriska stil »Till minne av ....» tilldragelsen präglad medalj av aluminium, som troligen då hade premiär i Sverige i detta avseende. Flera exemplar av den i samma material och givetvis i stor upplaga framställda medalj som för många ännu är ett »Minne af allmänna Konst- och Industriutställningen i Stockholm 1897» ha även hamnat i museet.

Efter sekelskiftet förekomma sådana utställningsminnen flera gånger, ännu så sent som vid Konstindustriutställningen i Stockholm 1909. Den då utgivna medaljen värderades förmodligen av sakkunniga besökare främst såsom prov på för prägling lämpligt material. Aluminium hade definitivt förlorat sin lockelse som prydnadsvara och blev i stället begärligt i form av nyttogods, främst hushållsartiklar. Att man tidigare tillgodosåg mera praktiskt sinnade utställningsbesökare med ett för dagligt bruk lämpligare »minne» visa de små aluminiumbägare med pressad reklamtext, vilka en firma lät utdela på 1897 års utställning i Stockholm.

Ett tidigt exempel på kombinationen av nytta och prydlighet är ett visitkort av den silverliknande metallen, framställt år 1895 vid Europas då största aluminiumsmältverk i Schaffhausen, Schweiz. Museets exemplar är dessutom tryckt för Fil. Dr Carl Sahlins räkning och tillhör de första, år 1922 i museets liggare registrerade föremål, varmed denne museets högt värderade medhjälpare inleder den stora skaran av givare.